

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Збірник праць
МОЛОДИХ ВЧЕНИХ
та аспірантів

Том 11

3/5 W 32

Національна Академія наук України

Інститут української археології та джерелознавства
ім. М.С. Грушевського

475

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

*Збірник праць молодих вчених
та аспірантів*

Том 11

Київ 2005

Одинадцятий том “Наукових записок” Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України містить статті, розвідки, доповіді, нариси та рецензії, підготовлені аспірантами та молодими вченими.

Редакційна комісія

Павло Сохань (відповідальний редактор),
Віктор Брехуненко (відповідальний секретар),
Анатолій Бойко, Дмитро Бурім, Олександр Маврін,
Надія Миронець, Юрій Мицик, Всеволод Наулко,
Василь Ульяновський

Редактори

Юлій Шелест, Анатолій Янченко

Коректори

Оксана Шевченко, Наталя Кунець

Оригінал-макет

Ярослави Ленго

© Інститут української археографії
та джерелознавства
ім. М. С. Грушевського НАНУ, 2005

ISBN 966-02-3572-0 © Автори статей, 2005

Зміст

<i>Орест ЗАЯЦЬ</i> . “Славетні і шляхетні” у Львові у другій половині XV – першій половині XVII ст. (Шляхта у реєстрах новоприйнятих львівських громадян).	5
<i>Інна ТАРАСЕНКО</i> . Польський хроніст XVII ст. С. Твардовський про події Національно-визвольної війни в Білорусі.	18
<i>Віктор АТАМАНЕНКО</i> . Описи королівщин Волині другої половини XVI – першої половини XVII ст.	24
<i>Петро КУЛАКОВСЬКИЙ</i> . Повітовий поділ Чернігівського воєводства (1635–1648 рр.).	40
<i>Ігор ПЛЕВАКО</i> . Посольська репрезентація Волинського воєводства у другій половині XVII ст.	54
<i>Володимир МІЛЬЧЕВ</i> . Петро Текелія: ескіз портрету “злого генія” Запорозької Січі.	80
<i>Людмила МАЛЕНКО</i> . Південноукраїнські козацькі станиці та хутори XIX століття.	97
<i>Оксана МУЗИЧКО</i> . До питання про наукові зв’язки істориків-правників в Україні у другій половині XIX ст.: листи Ф. І. Леонтовича до О. Ф. Кістяківського.	115
<i>Сергій ПАЧЕВ</i> . Динаміка чисельності приазовських болгар у 1863–1914 рр.	125
✓ <i>Олег БЕРЕЗОВСЬКИЙ</i> . Умови та особливості формування українських періодичних видань у Наддніпрянській Україні 1905–1907 р.	134
<i>Олег ПРИИМАК</i> . Південноукраїнська селянська община в 1906–1917 рр.	155
<i>Володимир ЧОП</i> . Стосунки махновських повстанців з болгарськими колоністами Приазов’я (1919–1921 рр.).	171
<i>Галина ТУРЧЕНКО</i> . Методи боротьби більшовицького режиму з повстанським рухом на Півдні України на початку 20-х років.	187
<i>Ігор ТКАЧЕНКО</i> . До питання про видавничий аспект конфлікту в НТШ 1913 року.	209
<i>Борис АЧКІНАЗІ</i> . Франція і проблема союзів у Центрально-Східній Європі в 1918–1920 рр.	215

<i>Олег ГІСЕМ.</i> Перший дипломатичний наступ УСРР на Польщу (1921 р.).	237
<i>Юрій НЕТРЕБА.</i> Діяльність представництва УСРР в Німеччині (1921 р.).	258
<i>Тетяна БОБКО.</i> Правове становище православного духовенства в 20–30-х роках ХХ століття.	273
<i>Андрій СТАРОДУБ.</i> Зміст та особливості формування архіву митрополита Йосипа Кречетовича (1873–1933).	284
<i>Інна СТАРОВОЙТЕНКО.</i> З еміграційного листування Є. Чикаленка: листи до В. Липинського (1918–1929).	294
<i>Володимир КОВАЛЬЧУК.</i> Джерела з історії і діловодство господарської мережі запілля УПА на Волині (1943–1944 рр.).	312
<i>Вадим ХМАРСЬКИЙ.</i> До питання про періодизацію історії археографії на Півдні України (XIX – початок ХХ ст.).	330
<i>Наталія ХРАБАТИН.</i> Вітчизняна історіографія про хронологічні рамки реорганізації західноукраїнських політичних партій у 20–30-х рр. ХХ ст.	345
<i>Віталій АНДРЕЄВ.</i> С. Я. Боровий: Південна Україна в працях історика.	350
<i>Надія ШВАЙБА.</i> Історіографічний доробок Н. Д. Полонської-Василенко з історії Південної України XVIII століття.	365
<i>Оксана КОВАЛЬЧУК.</i> Документ у контексті джерелознавчих процесів: семантизація терміна “документ” у системі соціобуття.	376
<i>Олена МИКАЛ.</i> Роль історичних традицій у формуванні зовнішньої політики Японії у другій половині ХХ століття.	387
<i>Дмитро РИБАКОВ.</i> “Земельний казус” дяка Івана Тимофієва – автора временника на тлі історії тексту та атрибуції твору.	402
<i>Олександр КИСЛЮК.</i> Причини Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр. в описі хроніки С. Грондського.	434

Історіографічний доробок Н. Д. Полонської-Василенко з історії Південної України XVIII століття

Серед дослідників історії Південної України XVIII століття особливу увагу звертає на себе ім'я Н. Д. Полонської-Василенко (1884–1973) – видатного українського історика та археографа. Талант ученої проявився в багатьох сферах наукового життя, але саме історія Південної України протягом 20–30-х рр. XX століття була провідним напрямом її дослідницької роботи, який заслужено отримав високу оцінку істориків-сучасників Н. Д. Полонської-Василенко як до її еміграції¹, так і після неї².

Позбувшись ярлика “буржуазного націоналізму” та штучного замовчування, спадщина вченої почала діставати свого широкого висвітлення в Україні лише з 1990-х років. У сучасній історіографії завдяки біографічним роботам В. Ульяновського³ та І. Верби⁴ маємо комплексне дослідження життєвого та творчого шляху Н. Д. Полонської-Василенко, археографічної діяльності вченої тощо. Конкретно ж щодо спадщини дослідниці з історії Південної України XVIII століття, то тут історіографічна ситуація склалася наступним чином. По-перше, вагомий внесок до аналізу та висвітлення цього доробку зробили біографи вченої В. Ульяновський та І. Верба. Декілька спеціальних досліджень І. Верби були присвячені аналізу окремих аспектів наукових студій Н. Д. Полонської-Василенко з історії Південної України⁵. На особливу увагу заслуговує детальна, але певною мірою загальна характеристика доробку вченої з історії Південної України, викладена І. Вербою у своїй змістовній монографії⁶.

По-друге, на доробок Н. Д. Полонської-Василенко з історії Південної України, як на органічну складову та досягнення української історіографії взагалі, звертають увагу дослідники розвитку української історичної науки 1920-х років⁷. По-третє, до

спадщини Н. Д. Полонської-Василенко звертаються сучасні дослідники історії Південної України XVIII століття, для яких матеріали вченої становлять невід'ємну частину джерельно-історіографічної бази їхніх власних наукових студій⁸. Всі ці фактори свідчать про вагу результатів роботи історика, але, в свою чергу, необхідно відзначити, що й на сьогодні висвітленню доробку Н. Д. Полонської-Василенко з історії Південної України притаманна певна вибірковість (зумовлена конкретними науковими інтересами дослідників) та фрагментарність. Спроба подолання такої тенденції, принаймні у вигляді характеристики доробку Н. Д. Полонської-Василенко з соціально-економічної історії Південної України другої половини XVIII століття, належить А. В. Бойку⁹, який розглянув студії вченої в контексті розвитку історіографічного процесу Півдня України.

Отже, й на сьогодні залишається актуальним завдання ґрунтовного аналізу та комплексного висвітлення студій з історії Південної України XVIII століття Н. Д. Полонської-Василенко як одного із провідних дослідників-фахівців цього напрямку в XX столітті. Метою даного дослідження є спроба висвітлити та, певною мірою, проаналізувати опублікований історіографічний доробок Н. Д. Полонської-Василенко в царині історії Півдня України і тим самим зробити крок до вирішення більш загальної дослідницької проблеми.

Безпосередньо до історіографічних робіт Н. Д. Полонської-Василенко можна віднести наступні статті вченої: "Історики Запоріжжя XVIII століття" (1927)¹⁰, "До історіографії Запоріжжя XVIII сторіччя" (1940)¹¹, певною мірою відноситься сюди й робота "Маніфест 3 серпня в світлі тогочасних ідей" (1927)¹². Окремою групою постають рецензії Н. Д. Полонської-Василенко на праці В. Біднова¹³ та М. Слабченка¹⁴. Необхідно зазначити, що, крім опублікованих досліджень, учена зробила кілька доповідей історіографічного характеру. Так, улітку 1927 р., під час свого наукового відрядження до Одеси, в місцевій краєзнавчій комісії при УАН учена виступила з доповіддю "Історики Запоріжжя XVIII століття". Републікація цього виступу вже в наш час була зроблена Г. Зленком¹⁵. З повідомлення про наукову працю Н. Д. Полонської-Василенко як співробітниці I-го Відділу УАН за 1928 р., дізнаємося, що вчена прочитала на засіданні історичного товариства ім. Нестора Літописця доповідь "О. О. Андрієвський, як дослідник Запоріжжя"¹⁶.

Про високий рівень володіння методами історіографічного аналізу та синтезу свідчать огляди історіографії на початку історичних праць ученої, з допомогою яких Н. Д. Полонська-Василенко не лише знайомила читача зі станом наукової розробки окреслених нею проблем, а й характеризувала доробок окремих дослідників історії Південної України, як-то, наприклад, А. О. Скальковського¹⁷. Роботи Н. Д. Полонської-Василенко свідчать про те, що дослідниця залучила до своєї творчої лабораторії майже весь опублікований доробок її попередників у справі дослідження Півдня України XVIII століття. Хист ученої як історіографа проявився у вмінні органічно використовувати цей доробок у власних історичних реконструкціях¹⁸.

Перейдемо тепер до більш змістовного аналізу основних історіографічних студій Н. Д. Полонської-Василенко. Року 1927 (через два роки після призначення вченої науковим співробітником з окремим дорученням в УАН) вийшла робота Наталі Дмитрівни “Історики Запоріжжя XVIII століття”. Метою нарису було не тільки проаналізувати найважливіші праці XVIII століття з історії Запорозжя, а саме – С. І. Мишецького, А. І. Рігельмана (обидва були в Україні, та й на Запорозжжі), Г. Ф. Міллера. Вчена пішла значно далі, намагаючись дати відповідь на питання – чи твори російських авторів XVIII століття про Запорозжя є самостійними, незалежними й чи справді їх ідентичність – це підтвердження історичної дійсності. Висвітлюючи їх, Н. Д. Полонська-Василенко відтворює умови, що спричинили їх появу, реконструює, коли й ким ці твори були вперше видані, подає часткову зовнішню критику джерел та розкриває їхні інформативні можливості. Але найціннішим для нас є оригінальні зауваження та аналітичні висновки вченої. Так, щодо “Истории о казаках запорожских” С. І. Мишецького Н. Д. Полонська-Василенко наголошує, що написано її в середині XVIII століття, коли не було інших досліджень про Запорозжя, до того ж неабияку вагу мають розділи, написані автором як очевидцем подій. Історик вважала, що розділи про побут та звичаї запорожців, політичний устрій, ради, обрання старшини, суд, промисловість, торгівлю (переважно інформація соціально-економічного характеру) не втратили й сьогодні свого наукового значення¹⁹. Твір цей, перебуваючи понад 100 років неопублікованим, поширювався в рукописних списках, але справив за цей час значний вплив на подальші дослідження російських авторів XVIII століття.

Однією з перших Н. Д. Полонська-Василенко зробила порівняльно-текстологічний аналіз праць С. І. Мишецького й Г. Ф. Міллера (“Известия о казаках запорожских”, 1760 р.), зауваживши, що останній лише натякнув на своє знайомство з оповіданням якогось російського офіцера²⁰. Додамо, що про подібне ставлення до джерел та взагалі про плагіат, як характерний метод для Г. Ф. Міллера, свідчили ще його сучасники (наприклад, І. В. Паус)²¹. Н. Д. Полонська-Василенко довела, що Г. Ф. Міллер не лише користувався працею С. І. Мишецького як джерелом, а переписав його вибірково, але майже повністю повторюючи окремі недоречності. Г. Ф. Міллер дуже мало привніс свого, оригінального, додав тільки “вчені міркування історика”, які цілком виправдовували земельну політику російської влади щодо Запорожжя²². Загалом учена оцінювала “Известия...” Г. Ф. Міллера лише як другу редакцію праці С. І. Мишецького.

Н. Д. Полонська-Василенко проаналізувала ще одне “першоджерело” запорозької історії – твір А. І. Рігельмана “Летописное повествование о Малой России и ея народе и козаках вообще...” (1785–1786 рр.). Текстологічний аналіз привів дослідницю до висновку, що Рігельман списав у Мишецького не лише там, де чесно визнав це (про перебування запорожців під турецькою владою), а й про побут Запорожжя, політичний устрій, соціальний лад. Вона встановила, з якою редакцією Мишецького працював Рігельман, і довела, що він, як і Г. Ф. Міллер, списав у Мишецького більшу частину свого розділу про Запорожжя, до того ж визначила посторінково увесь плагіат²³. Як дослідник Рігельман механічно зшивав окремі матеріали й за винятком дрібниць не додав нічого цінного до праці свого попередника, й це при тому, зауважує Н. Д. Полонська-Василенко, що сам він перебував деякий час на території Запорожжя, мав, напевно, власні спостереження над козацьким побутом, звичаями. На думку вченої, дослідження Рігельмана стало ще однією редакцією “Истории о казаках...” С. І. Мишецького.

Таким чином, встановлення Н. Д. Полонською-Василенко справжнього “першоджерела” серед основних творів російських авторів XVIII століття про Запорожжя стало її вагомим внеском до історіографії періоду, яким вона займалась.

Цій проблемі була присвячена доповідь ученої, проголошена 1927 р. в Одесі¹⁵. У доповіді, спрощеній певною мірою для

слухацької аудиторії, помічається більший наголос на загальній негативній тенденції ставлення авторів XVIII століття до Запорожжя. Крім уже вищенаведених прізвищ дослідників, Н. Д. Полонська-Василенко зупиняється на С. Зарульському, згадує автора “Краткого описания о Малой России”, а також Леклерка та Болтіна. Не вдаючись до глибокого аналізу, в популярній формі вчена намагається яскраво проаналізувати ставлення до запорожців у XVIII столітті з боку представників російського суспільства. Літературні твори, присвячені Запорожжю у XVIII столітті, розглядаються схематично, крізь призму боротьби запорожців за свої права й вольності. Не досить обережним, на нашу думку, є визначення С. І. Мишецького як першого історика Запорожжя, але таке перебільшення цілком можна пояснити популярним характером викладу та певною емоційністю доповідача. Зміст виступу підтверджує, що в цей час учена працювала над своїм другим серйозним історіографічним дослідженням, присвяченим Леклерку та Болтіну. Тим більше, що в статті “Маніфест 3 серпня 1775 року” (1927 р.) Н. Д. Полонська-Василенко посилається на готову статтю про полеміку Болтіна й Леклерка, відіслану нею до Москви, але неопубліковану²⁴.

Стаття ця вийшла 1940 року у Львові, але на змісті її, як відзначає І. Верба, відбився вплив сталінізму, з’явилися негативні риси, притаманні радянській історіографії 1930-х років, ще донедавна не характерні для творчості Н. Д. Полонської-Василенко²⁵.

Одним з основних завдань, що поставила перед собою Н. Д. Полонська-Василенко в роботі “До історіографії Запоріжжя XVIII сторіччя (Леклерк та Болтін)”, був критичний перегляд книги Леклерка про Росію, а почасти й про Україну, принаймні тієї частини, яка безпосередньо стосувалася Запорожжя. Зауважимо, що в російській історіографії тривалий час панувала усталена негативна оцінка роботи Леклерка, який “наговорил немало обидных вещей для русского национального самолюбия”²⁶. Але Н. Д. Полонська-Василенко в 1920-ті роки, як українська дослідниця, вже зовсім по-іншому розглянула працю Леклерка й намагалася визначити її оригінальність з точки зору української історії²⁷. А оригінальним було вже те, що “Histoire de Russie...” Леклерка містила відомості про Запорожжя і була свого роду протиставленням ряду праць російських авторів цього часу, які відбивали пануючі настрої свого суспільства. Історик спромоглася проаналізувати Леклерка,

відкинувши упередженість, прищеплену російським дослідником Болтіним. Вчена стисло передала зміст розділу про Запорожжя, умовно виділивши три його частини: вступ, опис побуту запорожців, опис боротьби за землі²⁸. Останнє безпосередньо стосувалося наукових студій самої Н. Д. Полонської-Василенко, тому тут, як фахівець, дослідниця виправила фактологічні помилки, зауваживши, що загальний настрій боротьби за землі Леклерк передав правильно. Небезпідставно вчена вважала, що таке забарвлення нарис Леклерка отримав у результаті особистих розмов автора з сучасниками (деякий час він був лікарем К. Розумовського, жив у Глухові, подорожував по Україні, навіть, за його твердженням, був на Січі). Але, на нашу думку, зміст праці Леклерка ще не дає підстав відносити автора до виразників табору прихильників Запорожжя, тим паче до представників його інтересів²⁹. Таке положення Н. Д. Полонської-Василенко видається трохи штучним. Леклерк передусім виступав проти кріпацтва, нещастя, взагалі проти панівних порядків, на що звертала увагу й сама Н. Д. Полонська-Василенко, й наступні дослідники російської історичної думки³⁰. І лише в силу своїх зв'язків, оточення під час перебування в російській імперії і, врешті-решт, в силу своєї особистої позиції Леклерк подав бачення минулого й теперішнього життя в країні, яке різко розходилося з тим, чого очікували вищі кола, але де в чому відбивало реальний стан речей. Останнє майже цілком можна віднести й до стану Запорожжя у XVIII столітті. Але це ні в якому разі не зменшує вагу дослідження Н. Д. Полонської-Василенко, яка вперше проаналізувала роботу Леклерка в контексті значення її для історіографії Запорожжя XVIII століття.

Привертає увагу й аналіз “Примечаний на историю Леклерка” І. М. Болтіна (1788 р.), що з'явилися з метою спростування праці французького автора. Для Н. Д. Полонської-Василенко твір цей важливий, в першу чергу, не своєю “вченою критикою”, а як відбиток настроїв і думок російських урядових кіл про неможливість будь-яких зв'язків із запорожцями, оскільки на Запорожжі було багато нікому не потрібної землі, яку запорожці захоплювали незаконно, заважали її залюдненню. З приводу Запорожжя Болтін лише на словах спростував Леклерка й нічого нового до історії фактично не додав³¹. Помітно, що персона Болтіна зацікавила дослідницю ще й своєю наближеністю до Г. О. Потьомкіна. З нарису Н. Д. Полонської-Василенко Болтін постає “людиною

Потьомкіна”, багато чим зобов’язаною князеві. Вчена на підставі джерел Одеського Державного Історичного музею і Сімферопольського архіву підтвердила, що критика Болтіна не була виключно виконанням “боргу письменника та громадянина”. Історик доводила, що Потьомкін фактично “замовив” Болтіну, як людині з репутацією знавця історії, написати зауваження на Леклерка, а крім того, сам читав їх у рукописі, давав свої вказівки. Можливо, саме за цю роботу генерал-майор І. М. Болтін спільно зі своїм зятем П. А. Соймоновим одержав 24000 десятин землі понад Дніпром біля Херсона. Останній факт був особисто встановлений Н. Д. Полонською-Василенко, але вона не зазначила, якого року він стався. Залишається додати, що “Примечания” Болтіна за своєю метою та завданням не були новим явищем у російській історіографії цього часу. Прецедент стався наприкінці 1760-х років, коли на книгу французького абата Шаппа д’Отероша “Подорож до Сибіру” (1768 р.) у результаті обуреної реакції постала праця “Антидот” (1770 р.), до авторства якої мала відношення сама Катерина II³².

Повертаючись до історіографічних студій Н. Д. Полонської-Василенко, підкреслимо, що вчена одна з перших серед українських істориків ґрунтовно дослідила твори С. І. Мишецького, Г. Ф. Міллера, О. Рігельмана, Леклерка та І. М. Болтіна, провела їх текстологічний аналіз, подала оригінальні відомості тієї чи іншої роботи, її подальший вплив на історіографію Запорозжя, проаналізувала панівні тенденції в цьому напрямі у XVIII столітті.

Рецензування як тип дослідження також передбачає застосування комплексу історіографічних методів, а отже, для нас є актуальним огляд рецензій Н. Д. Полонської-Василенко. Вміщені у провідному виданні УАН, вони свідчили про визнання авторитету вченої як фахівця з історії Запорозжя. Н. Д. Полонська-Василенко як рецензент праці В. О. Біднова “Атакування Запорозької Січі 1775 р.” (Прага, 1925) визначила джерельну базу дослідження, його основний зміст. Зауваження вченої стосувалися відомостей про конфіскацію старшинського майна. На основі документів архіву Запорозького Коша дослідниця доводила, що коло підпалих під конфіскацію було значно ширшим, ніж зазначав В. О. Біднов. Не погоджувалася Н. Д. Полонська-Василенко і з певною ідеалізацією автором становища, в якому опинилося населення Вольностей після зруйнування Січі. Вона доводила, що теоретичні побажання уряду значно розходились із реальною практикою. Великою заслугою

В. О. Біднова вважала вчена проведений ним аналіз маніфесту 3 серпня 1775 року як історичного джерела, цілком погоджуючись з наданою йому оцінкою. У цілому рецензія позитивна, зауваження досить коректні, відчувається повага до автора як дослідника. Очевидно, Н. Д. Полонська-Василенко зважила ще й на ті умови, в яких була написана праця В. О. Біднова. З листа Василя Олександровича до Д. І. Яворницького від 10. 03. 1925 дізнаємося, що вчений просив свого друга допомогти йому інформацією про факт атаки Коша Текелієм, скаржився, що, крім оповіді Коржа, нічого не має під рукою³³.

Інша рецензія стосується передмови В. О. Біднова до перевиданого ним “Устного повествовання запорожця Н. Л. Коржа” (Прага, 1925). Вчена коротко охарактеризувала зміст передмови, підкреслюючи її сильні сторони: встановлення біографії та діяльності архієпископа Гавриїла, його ролі в записі та виданні розповіді Коржа, визначення деяких хронологічних помилок Коржа тощо. Н. Д. Полонська-Василенко підсумувала, що автор звернув увагу виключно на зовнішню історію цієї пам’ятки, а її внутрішній зміст ще належить докладно вивчити, порівняти з іншими тогочасними джерелами. Зауважимо, що сама дослідниця віднесла розповідь М. Коржа до джерел із запорозької історії, але ж інформативні можливості “розповіді” значно ширші³⁴. До того ж, крім хронологічних помилок є і фактологічні недоречності. Отже, вчена лише визначила той напрямок, у якому необхідно продовжити дослідження цього джерела, але як фахівець періоду, чому не зробила хоч декілька власних критичних зауважень щодо змісту пам’ятки?

Рецензія Н. Д. Полонської-Василенко на “Соціально-правову організацію Січи Запорозької” (1927 р.) М. Є. Слабченка якісно відрізняється своєю розлогістю та ґрунтовністю¹⁴. Заслуговує на увагу прийом, застосований нею як рецензентом – аналіз монографії подається у двох площинах. По-перше, постає аналіз праці як окремого самостійного дослідження. Тут учена характеризує зміст розділів праці, її джерельну базу, основні концептуальні положення та оригінальні висновки автора. Обґрунтовані зауваження вченої стосуються передусім методу використання М. Є. Слабченком літератури: посилення на популярні та компілятивні роботи, взагалі нечіткі поклики, численні посилення на іноземні твори без характеристики їхніх авторів, неухвалне ставлення до цитат тощо. А звідси численні помилки та безпідставність деяких узагальнень,

наведені Н. Д. Полонською-Василенко. Певна “методологічна” поверховість взагалі була слабким місцем ученого, і це йому закидав не один рецензент³⁵. Щодо змісту, то Н. Д. Полонська-Василенко слушно критикує положення про перевагу отаманії над кошовим у XVIII столітті. Автор справді не взяв до уваги те, яку роль відігравав наприкінці існування Січі російський уряд у змаганні старшинської верхівки за владу. Але наукова вага дослідження М. Є. Слабченка для Н. Д. Полонської-Василенко була беззаперечна – і з погляду на введений до наукового обігу джерельний матеріал, і особливо як нова, оригінальна концепція соціально-політичного ладу Запорожжя. Саме таке значення праці М. Є. Слабченка розкриває Н. Д. Полонська-Василенко, аналізуючи її удруге в історіографічному контексті. На тлі ідей попередніх дослідників учена довела цінність нової схеми історика, оригінальність у висвітленні соціального, правового, економічного життя запорожців у XVIII столітті та загальне значення роботи для історіографії Запорожжя. Але зауваження самого рецензента настільки важливі, що не звертати на них увагу дослідникам монографії М. Є. Слабченка просто недоречно.

Отже, загальний характер історіографічного доробку Н. Д. Полонської-Василенко з історії Південної України можна визначити як проблемно-тематичний. Основні досягнення дослідниці лежать у сфері історіографії Запорожжя XVIII століття. Як рецензент учена продемонструвала вміння застосовувати цілий комплекс історіографічних методів: ретроспективний, порівняльний, метод історіографічної критики тощо. Історіографічні студії вченої припали на найбільш активний і плідний період дослідження нею історії Південної України XVIII століття. Оминути їх, вивчаючи історію та історіографію Південної України, неможливо. І цілком беззаперечним залишається їх оцінка як “золотого фонду української історіографії в царині історії Запорожжя та Полудневої України”³⁶.

¹ Центральний Державний Архів-Музей Літератури та Мистецтва України. – Ф. 542. – Оп. 1. – Спр. 293. – Арк. 14–30 зв.

² Омельченко В. Наталя Полонська-Василенко // Український історик. – Нью-Йорк, Торонто, 1969. – № 1–3. – С. 86–94.

³ Ульяновський В. Наталя Дмитрівна Полонська-Василенко-Моргун: сторінками життєпису / Полонська-Василенко Н. Д. Історія України: в 2-х тт. – К., 1995. – Т. 1. – С. V–LXXXVIII.

⁴ Вєрба І. В. Н. Д. Полонська-Василенко: сторінки життєвого та творчого шляху // Український історичний журнал. – 1993. – № 7–8. – С. 70–84. Його ж. Археографічна діяльність Н. Д. Полонської-Василенко // Матеріали ювілейної конференції, присвяченої 150-річчю Київської Археографічної Комісії. – К., 1997. – С. 382–407. Його ж. Життя і творчість Н. Д. Полонської-Василенко (1884–1973). – К., 2000.

⁵ Вєрба І. В. Причини ліквідації козацької республіки – Запорізької Січі у творчій спадщині Н. Д. Полонської-Василенко / Українська державність: історія і сучасність. Матеріали наукової конференції. – К., 1993. – С. 79–81. Його ж. Запорізька проблематика в наукових працях Н. Д. Полонської-Василенко / Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку. Матеріали III-х Всеукраїнських читань. – К., 1993. – С. 130–132. Його ж. Грецька колонізація Південної України др. п. XVIII століття в науковому доробку Н. Д. Полонської-Василенко // Україна-Греція: історія та сучасність. – Тези міжнародної наукової конференції. – К., 1993. – С. 33–34. Його ж. Забута спадщина // Наука і суспільство. – 1993. – № 7–8. – С. 53–55.

⁶ Вєрба І. В. Життя і творчість Н. Д. Полонської-Василенко (1884–1973). – К., 2000. – С. 139–159.

⁷ Водотика С. Г. Нариси історії історичної науки УСРР 1920-х років. – Київ, Херсон, 1998. – С. 52–63.

⁸ Мільчев В. І. Матеріали до історії болгарського населення України XVIII століття. – Запоріжжя, 1999. – 236 с. Його ж. Болгарські переселенці на півдні України. 1724–1800 рр. – Запоріжжя, 2001. Олійник О. Л. Запорізький зимівник. – Запоріжжя, 1997. Пірко В. Заселення Степової України в XVI–XVIII столітті. – Запоріжжя, 1998. – 124 с. Посунько О. М. Історія Нової Сербії та Слов'яносербії. – Запоріжжя, 1998.

⁹ Бойко А. В. Південна Україна останньої чверті XVIII століття. Аналіз джерел. – К., 2000. – С. 31–33, 146–147.

¹⁰ Полонська-Василенко Н. Д. // Запоріжжя XVIII століття та його спадщина. – Мюнхен, 1965. – Т. 1. – С. 11–27.

¹¹ Там само. – С. 28–44.

¹² Там само. – С. 138–187.

¹³ Полонська-Василенко Н. Д. Рецензія. В. Біднов “Атакування Запорозької Січи 1775 р.” // Записки Історико-Філологічного відділу ВУАН. – Кн. XV (1927). – К., 1927. – С. 247–249. Її ж. Рецензія. В. Біднов “Устное повествование запорожца Н. Л. Коржа” та його походження і значіння”. – Там само. – С. 250.

¹⁴ Василенкова-Полонська Н. Д. Рецензія. Проф. М. Є. Слабченко “Соціально-правова організація Січи Запорозької” // ЗІФВ ВУАН. – Кн. XVI (1928). – К., 1928. – С. 291–304.

¹⁵ Зленко Г. До Одеси. В архів Січі. (передмова). Полонська-Василенко Н. Історики Запоріжжя XVIII віку // Україна. – 1993, № 20. – С. 31–33.

¹⁶ ЦДАМЛМУ. – Ф. 542. – Оп. 1. – Спр. 278. – Арк. 26зв.

¹⁷ Полонська-Василенко Н. Д. До історії повстання на Запоріжжі 1768 року // Запоріжжя XVIII століття та його спадщина. – Мюнхен, 1965. – Т. 1. – С. 107–109.

¹⁸ Н. Швайба. Науковий доробок Я. П. Новицького у дослідженнях Н. Д. Полонської-Василенко. – Матеріали Перших Новицьких читань. 24 жовтня 2002 р. – Запоріжжя, 2002. – С. 92–94.

¹⁹ Полонська-Василенко Н. Д. Історики Запоріжжя // Запоріжжя XVIII століття та його спадщина. – Мюнхен, 1965. – Т. 1. – С. 13.

²⁰ Там само. – С. 15.

²¹ Пештич С. Л. Русская историография XVIII века. Часть II. – Л.: ЛГУ, 1965. – С. 214.

²² Полонська-Василенко Н. Д. Історики Запоріжжя. – Там само. – С. 17–19.

²³ Там само. – С. 20–25.

²⁴ Полонська-Василенко Н. Д. Маніфест 3 серпня року 1775 в світлі тогочасних ідей. – Там само. – С. 160.

²⁵ Верба І. В., Водотика С. Г. Документи архівосховищ України про життєвий і творчий шлях Н. Д. Полонської-Василенко // Архіви України. – 1993. – №4–6. – С. 49.

²⁶ Ключевский В. О. И. Н. Болтин (умер 6 октября 1792 г.) / Исторические записки. – М., 1990. – С. 455.

²⁷ Бойко А. В. Обзор французской историографии запорожского казачества XVIII столетия / Зарубежная историография истории запорожского казачества. – Запорожье, 1992. – С. 39.

²⁸ Полонська-Василенко Н. Д. До історіографії Запоріжжя XVIII ст. (Леклерк та Болтін) // Запоріжжя XVIII століття та його спадщина. – Мюнхен, 1965. – Т. 1. – С. 40–43.

²⁹ Там само. – С. 33, 44.

³⁰ Шанский Д. Н. Из истории русской исторической мысли. И. Н. Болтин. – М., 1983. – С. 26–29.

³¹ Полонська-Василенко Н. Д. До історіографії Запоріжжя XVIII ст. – Там само. – С. 43–44.

³² Пештич С. Л. Указ. соч. – С. 254–256.

³³ Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького. – Випуск 1. – Дніпропетровськ, 1997. – С. 47–48.

³⁴ Бойко А. В. Південна Україна останньої чверті XVIII століття. Аналіз джерел. – К., 2000. – С. 184–189.

³⁵ Водотика С. Г. Трагічна доля академіка ВУАН М. Є. Слабченка // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – Вип. 3. – 1994. – С. 82.

³⁶ Оглоблін О. П. Передмова / Полонська-Василенко Н. Запоріжжя XVIII століття та його спадщина. – Мюнхен, 1965. – С. 9.